

GEÇMİŞTEN
GÜNÜMÜZE
KUDÜS

Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları-55

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KUDÜS

ISBN: 978-605-81462-1-1

Proje

Ümraniye Belediye Başkanlığı adına

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi

Mesut ÖZDEMİR

Başkan Yardımcısı

Emre ERKOVAN

Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

Editörler

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Selim YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TANDOĞAN

Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No:63 Ümraniye / İstanbul

Tel: 0216 443 56 00 / 1184 Faks: 0216 328 47 47

www.umraniye.bel.tr • kultur@umraniye.bel.tr

twitter.com/UmraniyeKultur facebook.com/kultur.sosyal

copyright©2019, Ümraniye Belediyesi

Kitabın tüm yayın hakları, Ümraniye Belediyesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1.Baskı Ocak 2019, İstanbul

Baskı: Pelikan Basım

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Serhat Batur KARADENİZ

Yayın Hazırlık: Menessa Reklam ve Organizasyon

Göztepe Mah. Atatürk Cad. No.7 Kat.3 Sütlüoğlu Plaza 34815 Anadoluhisarı / İstanbul

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM: TARİHTE KUDÜS

Yahudilikte Kudüs Algısı Eldar Hasanoglu	13
Hıristiyanlıkta Kudüs Algısı Muhammet Güngör	23
Müslümanlıkta Kudüs Algısı Adem Apak	31
Müslümanlar ile Yahudiler Arasında Kudüs'ün Mülkiyeti Meselesi: Kitab-ı Mukaddes'in Işığında Kur'anî ve Dilsel Bir Değerlendirme ملكية القدس والأقصى بين المسلمين واليهود: دراسة قرآنية لغوية في ضوء الكتب المقدسة Mounjed Abu Bakr	39
Hz. Ömer'in Uygulamaları Çerçevesinde Kudüs'e İlişkin Fıkhi Hükümlere Dair Analitik Bir Değerlendirme الأحكام الفقهية المتعلقة بوضع المدينة المقدسة من خلال العهدة العمرية (دراسة تحليلية) Ahmed I. O. Abdaljawad	71

II. BÖLÜM: OSMANLI KUDÜS'Ü (İDARE VE SİYASAL SÖYLEM)

Osmanlı İdaresinin Kudüs'te Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl) Abdullah Çakmak	89
Osmanlı İdaresinin Kudüs Müslümanlarına Sahip Çıkma Anlayışı Mustafa Güler	107
1826-1918 Arası Kudüs'teki Osmanlı Yönetimi الولاية العثمانية على مدينة القدس 1826-1918م Amin Abubaker	121

Osmanlı Kaynaklarında Kudüs (XV.-XVIII. Yüzyıllar) Alaattin Dolu	145
--	-----

III. BÖLÜM: OSMANLI KUDÜS'Ü (KÜLTÜREL MİRAS)

Kânûnî Sultan Süleyman'ın Kudüs'teki İmar Faaliyetlerine Dair Bir Yazma Eser: Na'îmî'nin "Fezâil-i Kuds" Menderes Veliođlu	163
Kudüs Sicilleri Bağlamında Kanuni Sultan Süleyman'ın Mescid-i Aksa'da Yaptırđığı Dini, Sosyal ve Ekonomik Eserler الأثار الدينية والاجتماعية والاقتصادية للسلطان سليمان القانوني في المسجد الأقصى الشريف من خلال سجلات القدس العثمانية Ibrahim Rabayah	185
Kanuni Sultan Süleyman ve Eđi Haseki Sultan'ın Mescid-i Aksa'daki Vakıfları أوقاف السلطان سليمان القانوني وزوجته خاصكي سلطان في بيت المقدس Ghassan Muhaibesh	223
Kudüs Haseki Sultan İmareti Vakfı Ayhan Işık	259
XVI. yüzyılın Bağından XVIII. Yüzyılın Ortasına Kadar Mescid-i Aksa'daki Kur'an Okuma Vakfı (1516-1761) وقف قراءة القرآن في المسجد الأقصى من أوائل القرن السادس عشر حتى منتصف القرن الثامن عشر 1761-1516م/1175-922هـ Zuhair Ghanayem	289
Kudüs Vakıfları ve XIX. Yüzyılda Osmanlı'nın Dış Siyaseti أوقاف القدس والسياسة الخارجية للدولة العثمانية خلال القرن التاسع عشر Musa Sroor	311

IV. BÖLÜM: GÜNÜMÜZDE KUDÜS

- İsrail'in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz
Mahmut Aydın..... 339
- İsrail'in Kudüs'e İlişkin Siyasal Söylemi Üzerine
Eleştirel Bir Değerlendirme
الخطاب السياسي الإسرائيلي حول القدس: تحليل خطابي نقدي
Âlâ' Ghazi Ismail Rababah 353
- Yahudilerin Tarihi Filistin Topraklarında İşgalci
İsrail Adıyla Devletleşme Oyunu
Ahmet Kavas 385
- İsrail'in Kudüs'ü Yahudileştirme Siyaseti ve
Şehrin Demografik Yapısına Etkisi
السياسة الاسرائيلية في تهويد القدس وأثرها على البعد الديموغرافي
(التغيرات الديموغرافية في القدس)
Ghazi Rababa 395

OSMANLI İDARESİNİN KUDÜS MÜSLÜMANLARINA SAHİP ÇIKMA ANLAYIŞI

Mustafa GÜLER¹

GİRİŞ

1517 Öncesi Osmanlı Devletinin Kudüs'ü Sahiplenmesi

XVI. asırdan itibaren tartışmasız dünyanın en büyük devleti haline gelen Osmanlı Devleti, bu tarihten 1918'e kadar yani 400 yıl Müslümanların meseleleri ile yakından ilgilenmiştir. Siyasi himayesinde olmasa da Açe, Sumatra gibi Güneydoğu Asya Müslümanları örneğine mütenasip olarak çok uzaktaki Müslümanların maddi ihtiyaçları ile siyasi duruşlarını her zaman desteklemiştir. Bu anlayışa sahip olan bir devletin tüm Müslümanları, tartışmasız kutsal mekânları Mekke ve Medine ile Kudüs şehrine olan ilgisi ve sahiplenmesi de çok erken dönemlerde başlamıştır.

Osmanlı Devleti gerçek kuruluşunu Orhan Bey ve I. Murad dönemlerinde tamamlamıştır. **Yıldırım Bayezid döneminden itibaren de tüm Müslüman devletler** gibi mukaddes mekânlar için vakıflar veya merkezi hazine vasıtasıyla para göndermiştir. Bunun en açık göstergesi Yıldırım Bayezid döneminde Haremeyn'e gönderilen surredir². Hemen belirtelim ki Yıldırım Bayezid'in bu surresi **içinde Kudüs payı bulunmamaktadır**.

Osmanlı Devletinin Kudüs ve hususiyle El-Aksa'da ki görünürlüğü ve sahiplenmesine dair en eski belge II. Murad dönemi ümerasından Emir Mahmud'un kızı aynı zamanda Çandarlı İbrahim Paşa³' (1430) nın **eşi olan İsfahanşah Hatun**⁴'un Kudüs'te Eşrefiye medresesi ile Mathara kapısının arasında⁵ iki katlı olarak inşa ettirdiği medrese vakfına dairdir⁶. Aynı zamanda Osmanlı Arşivinde bulunan Kudüs ile alakalı

1 Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Bölümü, mustafaguler4308@gmail.com

2 Konuya dair detaylı bilgi için bkz: Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, İstanbul 2011, s. 199.

3 Münir Aktepe, *Çandarlı İbrahim Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), cilt VIII. İstanbul 1993, s. 214

4 Paşa ve eşi ile alakalı detaylı bilgi için bkz: İsfahanşah Hatun ile alakalı bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1986, s. 46-55.

5 <http://mirasimiz.org.tr/sayfa/Mescid-i-Aksada-Bulunan-Osmanli-Eserleri/22>.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi, II. Murad dönemi belgeleri No:9; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Derfter No: 1760, s.1.

en eski vakıf belgesi olan bu vesikaya göre O, **İznik'e** bağlı Hasbeyliköyü⁷, Gere-de'ye bağlı, **Çayören**, Avşar, Goncaaliler, Mankalar, Kabaklar, Geçitler, Surgurlar, Dümenler, Demirciler, İncikler **köyleri ile** Hayrabolu'ya bağlı Karagür, **Şalgamlı** ve Yörgüçlü⁸ köylerinden⁹ elde edilecek gelirleri bu medresenin tüm masraflarına tahsis etmiştir¹⁰. XVI. Yüzyılın sonlarında bu vakfın gelirleri ilgili defterlere sadece İznik'te ki köy olarak kaydedilmiş olup, Yukarıda zikrettiğimiz Hasbeyli **köyünden tahsil edilen meblağ yıllık** 288 altındır. Anılan defterlere göre XVI. Asrın sonunda medrese için yapılan vakıf masrafları şöyledir:

Müderris 3800 akçe	7 adet talebe 2520 kuruş	7 adet cüzhan 2520 akçe
Suleha ve Fukara 900 akçe	Kapıcı ve Saka 820 akçe	Aydınlatma 820 akçe
Tamir 1000 akçe ¹¹		

Burada cevaplandırılması gereken temel soru **İsfahanşah** Hatun'un hangi saikle **böyle bir vakıf tasarrufunda bulunduğudur?** Çünkü klasik vakıf hukukuna göre vakfın yönelmesi gereken alanlardaki dikkat edilen husus; vakfın kurulduğu yerde veya yakın çevresinde insanların ihtiyaç duyduğu alana hasredilmesidir. **İsfahanşah** Hatun'un Bursa veya Edirne'de yaşadığı hakikati göz önünde bulundurulsa Kudüs'te bir medrese inşa ettirmesi ve bu yıllık 288 altın gibi hatırı sayılır bir meblağ tahsis etmesinde temel saik ne olabilir? Kanaatimizce anılan hanım, hayatta iken hacca gitmiş, giderken veya dönerken Kudüs'e uğramış ve bu ziyaretinin hatırasına bir medrese yaptırmış ve vakıflar bağlamıştır. Ya da Kudüs'e gidip gelen bir yakını vesilesi ile böyle bir tasarrufta bulunmuş olabilir. XVI. Asrın sonlarında tutulan muhasebe defterlerinde¹² yukarıdaki köylerden sadece İznik'in zikredilmesinin sebebi ise vakfiyede ilk geçmesi nedeniyledir. Çünkü vakıfların muhasebeleştirilmesinde 288 altın gibi net bir rakamın bir köyden tahsil edilmesi oldukça zordur.

Osmanlı Sultanları içinde Kudüs için vakıf kuran ilk kişi II. Murad'dır. O, Manisa Saruhan'da bulunan mallarının gelirinden Kudüs Fukarasına 200 altını şart kılmıştır¹³. Keza Bursa'da inşa ettirdiği Medrese vakfından Kudüs için tahsiste bulunmuştur¹⁴.

7 Köy için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahriri Defterleri (TT), Defter No: 438, s. 801; <http://www.iznikrehber.com/yazarlar-48-iznik%E2%80%99te+bilinmeyen+koyler-recep+bozkurt>; Köyün bugün Elbeyli civarında olduğu sanılmaktadır.

8 Vedat Turgut, "Germiyanoğullarının Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, Cilt III, Sayı 5, Sakarya 2017, s. 41-42.

9 Ali Emiri II, Murad 9;

10 Medresenin vakfiyesi için bkz: VGMA; 1760,227-228.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 1806, s. 12.

12 MAD 1806, vr. 12, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), 1172, s.14.

13 Midhat Sertoğlu, "II. Murad'ın Vasiyetnâmesi", *Vakıflar Dergisi (V'D)*, VIII, (Ankara 1961), 67-69.

14 TSMA, 1213, vr. 2

Kudüs'te ilhak öncesi kurulan Osmanlı vakıflarından üçüncüsü ise Niğde'ye bağlı Kayı Köyü¹⁵ Kudüs'te inşa edilen bir medresenin vakfı olarak tahsis edilmiştir¹⁶. Hem nüfus hem de ekonomik olarak oldukça büyük denilebilecek bir köy olan Kayı Köyü ve 4 mahallesinin 1500 yılındaki geliri 19838 akçe iken¹⁷, 1530 yılında 33806 akçeye yükselmiştir¹⁸. XVI. Asrın sonunda ise bu köyün geliri 52.855 akçe olarak tahakkuk etmiştir¹⁹.

Yukarıda saydığımız üç vakıftan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin Kudüs'e en geç ihtimalle on dördüncü asrın ilk yarısından itibaren surre gönderdiğini söyleyebiliriz. Bu tespitten sonra akla gelen diğer soru ise sayıları birden çok olan vakıf tayinlerinin Kudüs'e nasıl gönderildiğidir?

Burada akla iki ihtimal gelmektedir. Bunlardan birincisi bizzat Sultan'ın bir veya daha fazla kişiyi görevlendirerek göndermiş olduğudur. Bu ihtimal akla daha yatkındır. Diğerisi ise; bu tahsislerin Memluk Devleti görevlilerine ulaştırılarak, onlar tarafından dağıtılmış olduğudur.

Bu üç örnekten ve gönderildiği kuvvetle muhtemel olan surrenden hareketle Osmanlı Devletinin mukaddes mekânlara ve Kudüs'e sahip çıkmasındaki temel saikin buranın kutsal olmasıyla alakalı olduğunu söyleyebiliriz.

1. KUDÜS'ÜN İLHAKI VE HİMAYE

Han Yunus Savaşı'nın kazanılmasından sonra Filistin bölgesindeki Memlûk-lü direnişi tamamen kırılmış ve yukarıda bahsettiğimiz üzere ilhaktan evvel Osmanlı Devleti ve ricalinde her zaman büyük önem ve saygı gören Kudüs ile Halillürrahman şehirleri savaşılmadan Osmanlı himayesine girmiştir. Bu gelişmenin devamında Yavuz Sultan Selim 26 Aralık 1516 tarihinde ikindi vaktinden sonra Kudüs'e gelmiş, önce Kubbetüssahra ve Aksa Camiini ziyaret etmiştir. Haremde iken halka bol miktarda ihsanda bulunmuş ve gece ordugâha geri dönmüştür²⁰.

Ertesi gün tekrar mukaddes mekânlara gelen Sultan ziyaretlerden sonra halka ve Harem vazifelerine tekrar ihsanda bulunmuştur²¹. Sultan Selim Kudüs ziyaretinin ardından Halilürrahman'ı da ziyaret etmiştir²².

15 Köyün Coğrafi Konumu için bkz:
<https://www.google.com.tr/maps/place/Kay%C4%B1,+%C4%B0stikal+Mahallesi,+51700+Kay%C4%B1+K%C3%B6y%C3%BC%2FBor%2FNi%C4%9Fde/@37.8959118,34.3930762,14z/data=!4m5!3m4!1s0x14d625f185fc26e5:0x9dbc869aae20dc90!8m2!3d37.9000414d34.403792?hl=tr>

16 TT, 387, s. 164.

17 TT 42, s. 24,

18 TT, 387, s. 164

19 MAD, 1806, vr. 8a.

20 Silahşor, "Fetih Nâme-i Diyar-ı Arab", (yay. Selahattin Tansel), *Tarih Vesikaları Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1958, s. 318-319; Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2011, s. 246-247

21 Silahşor, s.318-319, Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2011, s. 247

22 Emecen, *age*, s. 248.

Yavuz Sultan Selim ve vezirleri tarafından gerçekleştirilen bu ziyaretler konumuz **açısından** önemi hayli dikkati caliptir. **Çünkü özellikle** Memluk devletinin son döneminde gerek Osmanlılar ile **mücadeleler, gerekse içerideki asayişsizlikler** nedeniyle oldukça güç duruma düşen Memlûk devletinin Kudüs'ün imarı ile ilgilene-
mediği ve kutsal yerler ile halkının zor duruma **düştüğü bilinmektedir. Daha Mem-
luk Devleti** ile savaş bitmeden Sultan Selim'in önce Kudüs'teki mukaddes mekânları ziyaret etmesi ve daha da önemlisi yanında halka dağıtılacak para götürmesi Kutsal şehrin halkını sahiplenme geleneğinin çok güçlü bir göstergesidir. Bu olay iki bakımdan önemlidir.

1-Savaş içinde bulunmasına rağmen bizzat Sultan bu ortamdan uzaklaşarak aynı zamanda Kutsal şehrin ahalisini bu hadisenin **dışında tutarak iki ayrı ziyaret gerçekleştirmiştir.**

2-Bu ziyareti esnasında bu makalenin genel temasını oluşturan himaye geleneğinin müesses bir tatbikatı yapılmıştır. Her iki husus da bizim ortaya koymaya çalıştığımız Osmanlı Devleti ve Mukaddes Mekânlar bağlantısını bariz bir şekilde ortaya koyacak veriler taşımaktadır.

Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik durum neyi gerektirirse gerektirsin mukaddes mekânları ve halkını bunun dışında tutmayı bilmiş, hatta bunu öncelikleri haline getirmiştir. İlaveten en azından Yıldırım Bayezid döneminden itibaren sistematik olarak gönderilen Mekke ve Medine Surrelerinin bir benzeri en azından bu ziyaretle Kudüs için de başlamış olmalıdır. Hatta şu an elimizde buna dair bir bilgi olmasa da Sultan Selim'in Kudüs'ün ilhaki durumunda İstanbul'dan çıkarken yanına Surre diyebileceğimiz paraları aldığını düşünebiliriz.

Sultan Selim'in Osmanlı Devleti ve mukaddes mekânlar ilişkisinin ne derece ileri olduğunu gösteren ikinci bir ziyareti de Halillürrahman şehrine daha doğru bir ifade ile Halillürrahman Külliyesi'ne gerçekleşmiştir. İki şehri arası 40 km civarındadır. Sultan Selim aynen burada da Hz. İbrahim külliyesini, türbe ve makamları ziyaret etmiş, gelirken ve giderken halka surre dağıtmıştır. Bu davranış ve ziyaretlerinin dini olduğu kadar, elbette ekonomik ve siyasi sonuçları da olmuştur. Ancak meselenin en mühim tarafı Sultan Selim ve yakın adamlarının bu ziyaretleri Kutsal şehirlerdeki halkın Osmanlı Devletine bakışını müspet yönde etkilemiş, bu sayede Kudüs ve çevresinde Osmanlı yönetimi kalıcı olabildiği.

Sultan Selim'in davranışının bir başka izahı ise Osmanlı Devleti'nin özellikle **Müslümanları**, önem verdiği coğrafyalardaki himaye **sürecine çok önceden zihnen ve mutasavver olarak hazırladığıdır.**

2. HİMAYENİN GÖRÜNÜR OLMASI YA DA OSMANLI DEVLETİ'NİN KUDÜS'TEKİ SOSYAL VE EKONOMİK POLİTİKASI

Bu tebliğde en net ortaya koyacağımız hususlardan biri 1517 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin her yıl düzenli ve ilk tespit edilen sistematığe göre Kudüs halkına surre gönderdiği'dir. Her ne kadar elimizde bulunan en eski Surre defterleri XV. asrın sonlarına ait tarihlerde olsa da aynı durumun Mekke ve Medine Surre defterlerinde de vaki olduğu hakikatinden hareketle bu tezimizi dile getirmenin temelsiz olmadığını düşünüyoruz²³. Eğer kuvvetle muhtemel olan bu durum 1517'den sonra her yıl tekrarlanmış ise; Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ü sosyal ve ekonomik himayesinin birinci ayağının surreler olduğunu çok rahat söylememiz mümkündür. Çünkü XIX. asır Surre defterlerinde daha fazla belirgin olduğu üzere²⁴ Surre almanın Kudüs halkı için iki yönü bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi haliyle gelir elde etmeye yönelikti. **İlk dönem elimizde olan Surre defterlerinde bu durum açıkça görülse de yıllık olarak alınan Surrenin bir altın civarında olduğu düşünülürse bu rakamın geçim için yeterli olmadığı açıktır.** Bu halde Surre alan veya bir şekilde deftere kaydedilen hak sahibinin para almaktan başka değerlendirmesi, Osmanlı Devlet merkezinin kayıtlarına girmek daha açık bir ifade ile bu yolla statü elde etmek olarak düşünülebilir.

3. XVI. ASIRDA KUDÜS SURRESİNİN GELİR KAYNAKLARI

Kudüs Surresinin iki temel gelir kaynağından bir tanesi tabiatıyla vakıflardır. Konumuz XVI. asır olduğunda bu konuya dair esas aldığımız defterin bize verdiği malumata göre Kudüs'e tahsis yapan vakıfların sayısı on birdir. Kudüs ve Halillürrahman surresinin toplam miktarının yarısından fazlası vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bu paralar defterlere Hakaniye-i Rumiye olarak yazılmış, Sultanların bizzat yaptığı tahsisleri ise Sadaka-i Sultaniye adını almıştır. Hakaniye-i Rumiye olarak Surre gönderen vakıflar şunlardır:

1- Sultan II. Selim Edirne'deki Camii ve İmareti Vakfından: Yıllık 400 sikke yani 48000 akçe altın tahsis etmiş olup bu paraların Kur'an okuyanlara verilmesi istenmiştir.

23 Burada cevaplamamız gerektiren temel soru Osmanlı kroniklerinde ve Arap tarihlerinde bahsi geçmesine, daha da ötesi hem 1517, hem de 1517'den yüzyılın sonuna kadar ki zamanda kurulu çok sayıda vakfa rağmen neden günümüze hiç Surre defterinin ulaşmadığıdır. Doktora çalışmalarımız döneminde tespit ettiğimiz XVI. Asrın ikinci yarısının hemen başlarına ait Mühimme kayıtlarında Surre dağıtımını konu edinen 2 Safer 967/3 Kasım 1559 tarihli belge bu dönemde surre gönderildiğinin en bariz delilidir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM), 3/1381. Hal böyle iken gerek Topkapı Sarayında gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki XVI. Yüzyıl, hatta XV. Yüzyıla ait defterlerden hiç birisi neden günümüze ulaşmamıştır. Kanaatimizce bu sorunun şimdilik en mantıklı cevabı bugün elimize ulaşan defterlerin kaleme alınma sistematığı ve muhafaza edilmesinin önceki dönemlerde benimsenmediği olabilir. Belki de özellikle İstanbul'dan yola çıkarılan surrelerin dağıtımları esnasında yaşanan sıkıntılıların merkeze ulaşmasından sonra aynı içeriğe sahip birden çok kopya defter tutulmaya ve bunlardan en az birisinin Defterhane-i Hümayun'a koyulmaya başlanmış olması olabilir.

24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-i Hümayun Surre Defterleri (EV. HMK SR), 3064.

2-Darussade Ağası Mehmed Ağa Vakfı: İlk Haremeyn Evkaf Nazırı olan Darussaade Ağası Mehmed Ağa Kudüs fukarasına toplam 68411 akçe tahsis etmiştir²⁵.

3- Kethüda Hatun ise vakfından Kudüs fukarasına 5016 akçe tahsis etmiştir.

4- Son Memlûklü sultanlarından olan **Kansu Gavri** Halep'teki vakıflarından 42960 akçeyi Kudüs fukarasına tahsis etmiştir.

7-Abdüselam Bey Vakfı: Abdüselam Bey 1526 vefat etmiş olup Küçük Çekmece de medrese ve imareti vardır. Ayrıca Hasköy'de bir Camii ve Küçük Pazar da bir mektep inşa ettirmiştir. Siyakat yazısını tadil ve tebdil etmiştir. Kanaatimizce Kudüs'e yapılan 1200 akçelik tahsisler bu vakıflardan yapılmıştır²⁶.

6-Kanuni Sultan Süleyman'ın Vakfı: Sultan Süleyman'ın ruhuna Sahretullahdaki Kuran okunması maksadıyla 92 kişiye toplam 2720 para tahsis edilmiştir.²⁷

3.1. Sadaka-i Sultaniye

Vakıfların yaptığı hizmetler yanında Haremdeki Sahretullah ve Aksa ile diğer mekânlarda bir şekilde bulunan her görevli eğer kendisine vakıf tahsisi yapılmamışsa mutlak anlamda Sultanlar tarafından her yıl gönderilen paradan pay alırdı. Görevliler yanında neredeyse Kudüs'te yaşayan tüm ahali, vakıflar veya Sultan tahsisleri ile Surre defterine kaydedilirdi.

Hemen belirtelim ki XVI. Asırda ele aldığımız deftere göre Sultan Tahsisleri 1357 sikke altın iken vakıfların tahsisi 2045 altındır.

4. KİMLER HİMAYE EDİLİR VE SURREDEN PAY ALIRDI?

Surreden pay alan gruplara baktığımızda bu kişilerin hem unvanlarının hem de aidiyetlerinin deftere kaydedildiği görülür. Bu durumda himaye sistematığının en üstünde El-Aksa Hareminin en üst yöneticisi yer almakta olup bu kişi defterlerde **Şeyhu**'l-Harem olarak yer almış olup onunla beraber Kudüs Müftisi de aynı miktarda Surre almıştır²⁸.

Mescid-i Aksanın en yüksek idarecisi ve koruyucusu, aynı zamanda bakım, onarım ve sair işlere nezarete eden Harem Müftisi, genelde Kudüs'ün önde gelen aileleri arasından seçilmiştir. Harem Şeyhi ise merkezden atanmış olup sonraki yıllarda bu uygulama değişmiştir. Her ikisine de on sekizer altın tahsis edilmesi devletin iki makama da aynı değeri verdiği anlamını taşımaktadır.

25 MAD,1806, s. 5-11.

26 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, cilt III (Ali Aktan vd) , İstanbul 1996, s. 382

27 TSMK, 1213, vr. 6b-7b.

28 TSMK, 1213, vr. 1b.

4.1. Ulema ve Ehl-i Kur'ân

Vazifeli adı	Sayı	Para(Altın)
El-Aksa Hatipleri	5	67
El-Aksa, Sahretullah ve Meğaribe Mescidi İmamları	12	156 ²⁹
Hadis ve Tefsir Hocaları	33	55,5
El-Aksa Müezzinleri	32	32
Harem Kurrası	13	13,5
El-Aksanın Cuma Mahfelinde Kur'an Okuyanlar	15	15
Sultan Süleyman Ruhuna Kuran Okuyanlar	91	67 sikke 8 para
Toplam	201	406

4.2. El-Aksa Hatipleri

Hatipler başta Cuma ve bayram namazları olmak üzere günün muhtelif zamanlarında harem içinde veya bahçesinde Müslümanlara dini hususlarda nasihat ederlerdi. Aynı zamanda hutbeleri okuyan kişilerin genel adı olan hatiplerin toplam sayısı beştir.

Mısır ve Suriye'de hatiplik mesleği en çok saygı duyulan unsurlardan idi. Bu bakımdan defterlerde ve vakıf kayıtlarında hatiplere ödenen meblağlar diğer hizmetlerden yüksektir³⁰.

Vazifeler sayılırken bazı isimler farklı yerlerde zikredilmiştir. Örneğin; Salтанat Kadısı olarak İstanbul'dan atanan Şeyh Yahya'nın imamlar ve tefsir hadisçiler arasında zikredilmesi dikkate değerdir. Bu hal onun para almak hırsıyla kendisini tevzi defterine yazdırdığı, ya da kadılık ücretini bu yolla aldığı gibi ihtimalleri akla getirmektedir.

Aynı şekilde Mevlana Şeyh Carullah ibn Ebu'l-Latif ise hem hatip hem de imamlar hanesinde kayıtlıdır.

Müezzinler arasında muvakkit olarak zikredilen Şeyh Musa aynı şekilde Küttab ve diğer hizmetliler içinde de zikredilmiştir.

29 Bu rakam defterde 36 olarak yazılmıştır. TSMK, 1213, vr.3b. Ancak isimlerin altında bulunanlar toplandığında meblağ daha yüksek çıkmış ve buna itibar edilmiştir.

30 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 390.

4.3. Hizmet Ehli (Mekanlar ve Vakıf)

Görevler	Sayı	Para
Sahretullah Hizmetçileri	27	27
El-Aksa Hizmetçileri	20	20
Katip	30	39
Muvakkit	2	2
Naib	1	5
Tabib	1	
Tekke Temizlikçileri	1	
Ambar Emini	1	
Ambar Görevlisi	1	1
Katip	1	
Duahan	1	1
Temizlikçi	1	1
El-Aksa Kapıcıları	25	25
Cabi	8	8
Toplam	120	129

Görüldüğü üzere El-Aksa ve Sahretullah Mescidi'nde toplam yüz yirmi vazifeli görev yapıyordu. Bunların içinde özellikle Sahra Mescidini temizleyenlerin sayısı hayli fazladır. Hizmetliler içinde bu defterde dikkati çeken en önemli husus kâtipler ve diğerleri olarak kaydedilen başlık altında bir kısmı ihtisas hizmeti sayılabilecek duacı, tabib ve muvakkitin bulunmasıdır.

Keza Sahretullah hizmetlileri arasında zikredilen mum hizmetçileri, fanuşçu, buhurcu gibi isimler aydınlatma için hiç de azımsanmayacak sayıda hizmetli istihdam edildiğini göstermektedir. Aksa hizmetlilerinde zikredilen 3 âlem hadimi de oldukça ilgi çekicidir. Çünkü 20 kişiden üçünün bu alana hasredilmesi bizi mescidin âlemlerinin oldukça önemli olduğu sonucuna götürmektedir.

4.4. Kapıcılar

Bugün olduğu gibi on altınca asrın sonunda da Harem-i Şerifte kapıcılar vardı. Bu kapıcıların bir kısmı Sahretullah, bir kısmı Aksa Camiinde görev yapıyordu. Haliyle bir kısmı da Harem-i Şerifin Kavaime, Rahmet gibi kapılarında görev yapıyordu.

4.5. Kudüs Halkı

Vakıf gelirlerinden pay alan son grup Suleha-i Mücavirindir. Bunların cinsiyetleri ve aldıkları paralar zikredilerek isimleri yazılmamıştır.

Kudüs Halkından Surre Alan Erkekler	500	500 sikke
Kudüs Halkından Surre Alan Kadınlar	547	286 sikke
Toplam	1047	786

5. HİMAYENİN EKONOMİK VE SOSYAL BÜYÜKLÜĞÜ

Osmanlı Devletinin ilhakının ilk yüzyılındaki genel anlayışı ortaya koyduktan sonra himayenin yıllık ekonomik büyüklüğü ile sosyal kapsamının ne olduğunu rakamlar ve nüfus büyüklüğü ile ortaya koyarak konuyu sonuçlandıracağız. Konunun ekonomik büyüklüğünü Gurre-i Recep 1000/Gayetü Cemaziyelahir 1001/13 Nisan 1593-24 Mart 1593 yılında tutulan varidat defterinden hareketle tüm detayları ile görmemiz mümkündür. Bu defterdeki bilgiler bize Kudüs'teki himayenin maddi büyüklüğünü Mekke ve Medine ile kıyaslama imkânı sunduğu gibi Sadaka-i Sultaniye olarak ayrılan meblağı da ihtiva etmektedir.

Defterin sonunda yer alan bilgilere göre anılan yılda her üç şehir için toplanan paranın miktarı 47077 Altın flori ile 74 akçedir. Rakamın akçe karşılığı ise 4.869 314 akçeye denk gelmektedir. Bu rakamın 750 florisi zaruri masraflara ayrılmıştır. Geriye kalan 39827 altın ve 63 akçenin ise 2547 altını bir önceki yılın borcu olarak kaydedilmiş ve ayrı kalem halinde üç şehre gönderilmiştir.

Bir önceki yılın tahsilatından sonra Vakfiye defterlerinden her 3 şehrin tevzi-atı şöyledir;

Mekke: 2502 altın 100 akçe
Medine: 12894 altın 78 akçe
Kudüs: 728 altın 47 akçe

Bunlardan sonda her üç şehre Sadaka-i Sultani olarak gönderin para ise şöyledir:

Mekke: 10030 altın 4 akçe
Medine: 28548 altın 69 akçe
Kudüs: 1248 altın 110 akçe³¹.

Yukarıdaki rakamlardan hareketle hemen belirtmeliyiz ki Osmanlı Devleti'nin Merkez Bütçesinden kutsal şehirler için yıllık tahsis ettiği vakıf ve sadaka-i sultaniye parası %1-1,5 civarındadır. Bu miktara, yapılan büyük tamirat ve diğer yatırımlar dâhil değildir. Keza Mısır ve Şam Beylerbeyliği ile Cidde gümrük gelirleri de ayrı bir kalem olarak kutsal şehirlere tahsisatta bulunurdu.

Bu rakam içinde yukarıda da görüleceği üzere Kudüs'ün Payı % 3'e teka-bül etmektedir. Toplam tahsis rakamının % 24'ü de Mekke'ye kalanı ise Medine'ye aktarılmıştır. XV. asırda Kudüs'ün % 3 gibi pay almasında, yani az görünmesinde en temel amil şehir ve çevresinde yüksek girdili tarım yapılabilmesi ve halkının çok azla dış yardıma ihtiyaç duymamasıdır.

31 TSMK, 1172, s.13

Mekke ile kıyaslandığında Medine'nin büyük pay almasındaki temel sebep ise Mekke'de Şeriflerin oturması nedeniyle kendi tahsisatlarıyla burada hayrat işlerini yürütmeleri ve Mekke'de Hac bütçesinin hayrat bütçesinden farklı olarak değerlendirilmesidir.

Askeri, mülki ve diğer vazifeler hariç tutulduğunda sadece himaye diyebileceğimiz Sadaka-i Sultaniye ve vakıflardan pay alanların sayısı XVI. asrın sonunda 1370 kişidir. 1597 tarihli tapu defterinde Kudüs'ün merkezindeki Müslüman nüfusun 1268 hane ve 76 mücerred olduğu hane sayısının 5 ile çarpımı sonucunda 6370 kişinin yaşadığı tahmin edilebilir³². Bu iki rakam bize Osmanlı Devleti'nden bir şekilde tahsis alanların oranının 1/5 e tekabül ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin Kudüs için vakıflar kurması ve buradaki eğitim, fukaraları **gözetilmesi ve imar gibi işlerle** ilgisi ilhaktan çok önce başlamıştır. Sultan II. Murat doğrudan Kudüs fukarası için tesis etmiş, İsfahaşah Hatun gibi üst düzey devlet bürokrasisine yakın olan bir kadın Kudüs'e kalıcı bir eser bina ettirmiş ve bu mekânın işletilmesi için Anadolu'nun değişik yerlerinden vakıf akarları şart etmiştir. Bu noktasal uygulamanın yanı sıra yine ilhaktan önce kimi köylerin öşür gelirleri de Kudüs için vakfedilmiştir.

İlhak sonrası için ise Osmanlı Devleti Mekke ve Medine gibi Kudüs'ün imarı, korunması sosyal ve idari düzeninin yanında, El-Aksa ve Sahretullah Mescitleri ile Harem-i Şerif'in tamamı için güçlü vakıflar kurmuş, ilaveten Sadaka-i Sultaniye denilen ve her yıl mutad olarak kutsal şehre ulaştırılan paralar göndermiştir. Bu uygulamalar sonunda daha XVI. Asrın ilk yarısında Kudüs her bakımdan tam anlamıyla Osmanlı merkezi idaresinin mutlak himaye ettiği bir şehir halini almıştır. Kurulan bu sağlam sistem sayesinde öncelikli olarak Müslümanlar ekonomik, sosyal ve dini olarak rahat ve huzurlu yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin mutlak himaye politikası sayesinde diğer din ve farklı mezhep mensupları da ibadetlerini rahatça yapabilişler ve kutsal mekânlarını koruyabilmişlerdir.

Bu uygulama belki bugün Kudüs ve çevresinde uygulanabilecek en mühim örnek olarak **karşımızda durmaktadır.**

32 Emine Erdoğan, *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez Nahiyesine Nüfus ve Etnik Yapı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 94-97.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 1806, s. 12.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi, II. Murad Dönemi Belgeleri nu: 9.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-i Hümayun Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM), 3/1381.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-i Hümayun Surre Defterleri (EV. HMK SR), 3064.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahriri Defterleri (TT), Defter Nu: 42, 387, 438, s. 801
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), 1172, 1213.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter nu: 1760, s.1.

2. Telif Eserler

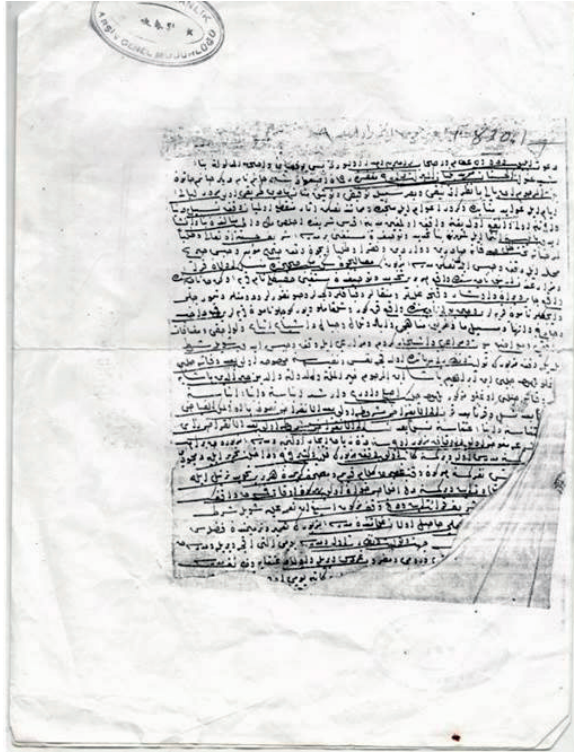
- AKTEPE, Münir, *Çandarlı İbrahim Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), cilt VIII. İstanbul 1993, s. 213-214
EMECEN, Feridun, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2011.
ERDOĞAN, Emine, *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez Nahiyesine Nüfus ve etnik Yapı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.
GÜLER, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, İstanbul 2011.
Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, cilt III (Ali Aktan Vd), İstanbul
SERTOĞLU, Midhat, “II. Murâd’ın Vasiyetnâmesi”, Vakıflar Dergisi (VD), VIII, (Ankara 1961), 67-71.
Silahşor, “*Fetih Nâme-i Diyar-ı Arab*”, (yay. Selahattin Tansel), *Tarih Vesikaları Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1958, s.294-330;
TURGUT, Vedat, “Germiyanogulları’nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, Cilt III, Sayı 5, Sakarya 2017, s. 1-98.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1986.

3. İnternet Kayıtları

- <http://mirasimiz.org.tr/sayfa/Mescid-i-Aksada-Bulunan-Osmanli-Eserleri/22>.
<http://www.iznikrehber.com/yazarlar-48-iznik%E2%80%99te+bilinmeyen+koyler-recep+bozkurt>;
<https://www.google.com.tr/maps/place/Kay%C4%B1,+%C4%B0stiklal+Mahallesi,+51700+Kay%C4%B1+K%C3%B6y%C3%BC%2FBor%2FNi%C4%9Fde/@37.8959118,34.3930762,14z/data=!4m5!3m4!1s0x14d625f185fc26e5:0x9db-c869aae20dc90!8m2!3d37.90004!4d34.403792?hl=tr>

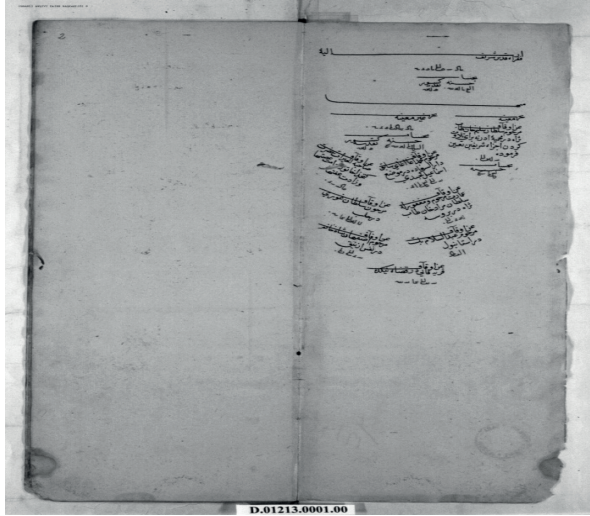
EKLER

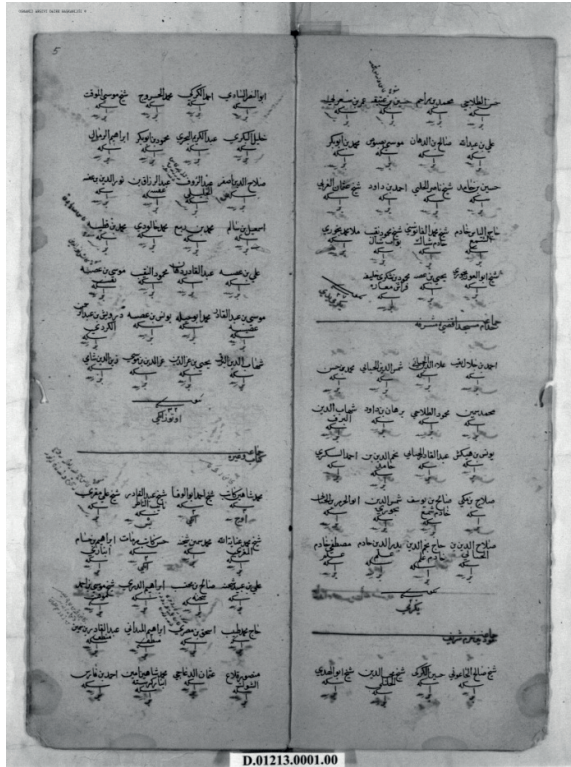
Ek 1: İsfahanşah Hatun Vakfiyesi, BOA Ali Emiri II. Murad, No: 9

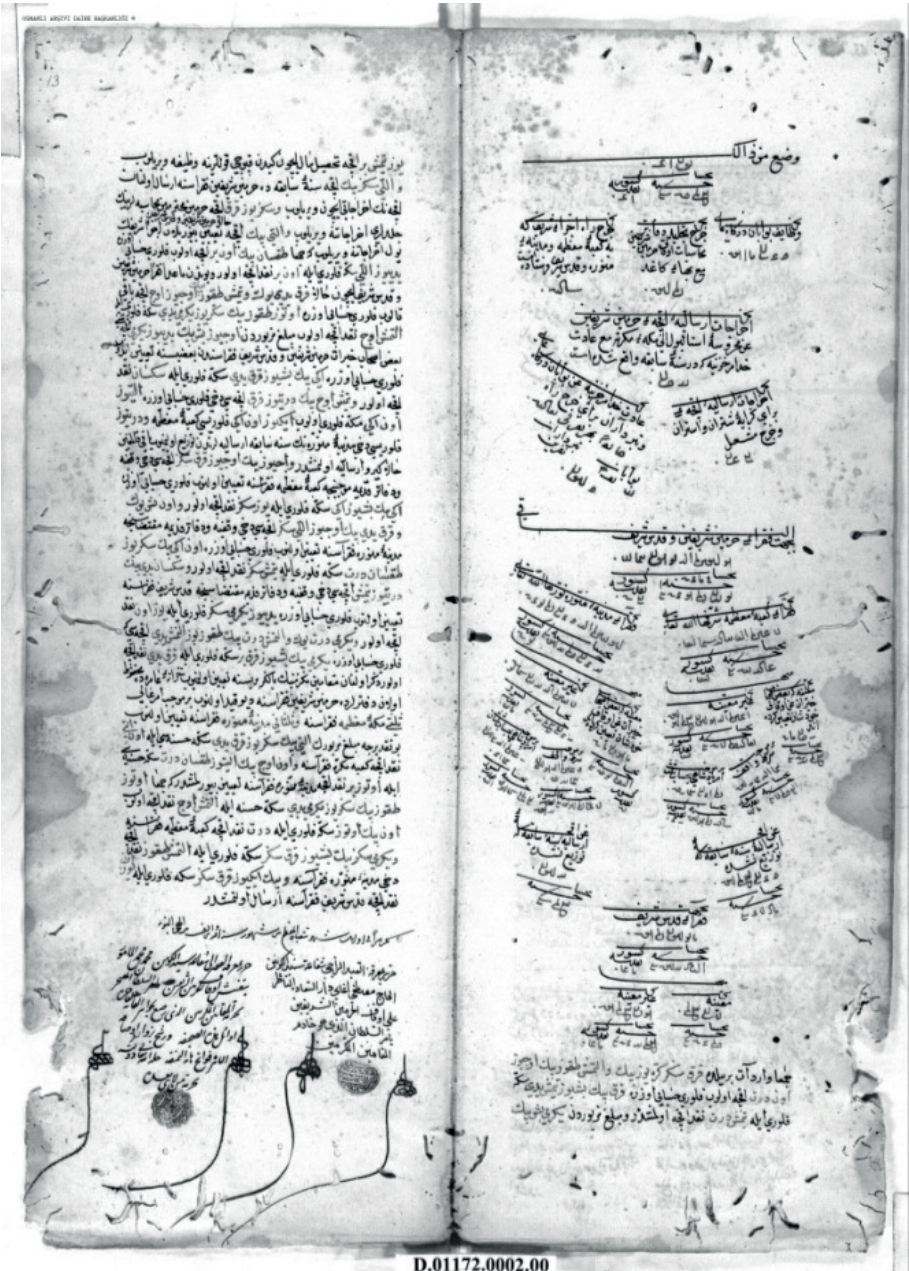
Ek 2: İsfahanşah Hatun'un Iznik'teki Vakıf Hasbeyli Köyü

Ek 3: 1002/1594 tarihli Kudus Surre Defterinde Vakıflar TSMK 1213, vr. 1b

Ek 4: Surre'nin Tevziine Dair, TSMK 1213, vr. 4b-5a

D.01172.0002.00

Ek 5: XVI. Asırda Sadaka-i Sultaniye Yekunları TSMK, 1172, s.13